

Politikatörténeti kézikönyv a régi Belső-Ázsiához

Vásáry István: A régi Belső-Ázsia története. Második, átdolgozott kiadás. Balassi Kiadó, Budapest, 2003. Magyar Őstörténeti Könyvtár 19. 196 old.

Az ismert turkológus, Vásáry István könyvének első kiadása (1993) mint hiányt pótló értékes munka hamar elfogyott.¹ Így jogos igényt elégített ki a kiadó, amikor újra kiadta Vásáry munkáját, melyet a szerző, igen örvendetes módon, igyekezett kiegészíteni az azóta született ismeretekkel, főbb munkákkal s nem utolsósorban nyolc térkép-vázlattal (170–177. old., Draskovits Zsuzsa munkája), melyek ilyesfajta kérdések tárgyalásához elengedhetetlenek. A kötet a kiadótól megszokott magas technikai színvonalat képviseli, amit a nyomdahibák elenyésző száma is mutat.² Vásáry természetesen a bibliográfiát is kiegészítette az azóta megjelent jelentékenyebb munkákkal. Azonban míg az eredeti bibliográfia üdvözlendő módon tematikus és kommentált volt, az új műveket már nem sorolta be, csupán a felsorolás végére illesztette, ami némi szerkesztetlenséget okozott. Ennek további jele, mint látni fogjuk, hogy e műveket a szerző végső soron érdemben nem használta fel, mivel e munkák eredményei – sem átvétel formájában pozitív, sem kritika formájában negatív – visszajelzést nem kaptak.

Az előszókkal és utószóval keretezett kötet öt részre tagolódik. Az első, a *Bevezetés* (15–29. old.) tárgyalja Belső-Ázsia fogal-

mát, természeti földrajzát (erről a Braudel óta alapkövetelményről sajnos számos történetíró megfeledkezik – Vásáry nagyon helyesen nem), korszakolását, forrásait s a nomadizmus problematikáját.³ A második rész (30–62. old.) Belső-Ázsia történetét tárgyalja a türk kor előtt, melyet – a nyelvileg is azonosított népekre tekintettel – a sztyeppe „iráni” korszakának is nevezhetett volna, szemben a későbbi „török” korszakkal (a kezdet problémájához lásd lentebb). A harmadik rész a török felemelkedésétől az iszlám térhódításáig tekinti át az eseményeket (63–106. old.). A negyedik rész pedig a muszlim Belső-Ázsia története a mongol hódításig (107–126. old.). Az ötödik rész a kelet-európai sztyeppevidékkel foglalkozik az onoguroktól a mongol invázióig (127–158. old.). Azon természetesen lehet vitatkozni, hogy a kelet-európai sztyeppe szkítáktól hunokig ívelő korszakát melyik részben jobb tárgyalni (Vásáry az elsőben tette), talán jobb lett volna – az összefüggések érzékeltetése végett – az ötödik rész egyes eseményeit nem külön tárgyalni, hanem a korábbiakban, a megfelelő fejezetekhez beosztva. A kötetet az említett térképek és szakirodalmi rövidítésjegyzék mellett időrendi táblázat és mutató zárja.

E nagyívű munkában négy vitatható rész található. Az első a szerző sajátos állásfoglalása régészetről, történelemtől és a történelemszokról (25. old.): „Az őskorral foglalkozó régészek feladata, hogy kicsiholjanak valami vallomást a tárgyi emlékekből, de ezek sajnos a történész számára örökre némák maradnak, mivel a történész eszköze a nyelv.

¹ Az első kiadásról a recenziens legjobb tudomása szerint nem készült kritika. Az első kiadás német fordításban is megjelent: *Geschichte des frühen Innerasiens*. Studia Turcica 1. Herne, 1999.

² Pl. „Ahnekult” (83. old.).

³ A nomadizmus elméleti szakirodalmánál nem lett volna haszontalan megemlíteni Cribb, R.: *Nomads in Archaeology*. Cambridge, 1991. munkáját.

Az igazi emberi történelem az írásbeliséggel kezdődik, amikor az ember emlékezetét írásban is képes rögzíteni.” Eltekintve attól, hogy – bár nem vagyok történész – a nyelvész eszköze a nyelv, utalnék arra, leegyszerűsítés azt állítani, hogy a régészek kutatásának alanya a „tárgyi emlék”. Ez ugyanis csak az *artefact* fogalmát meríti ki, míg az ún. környezeti lelet (*ecofact*) – szerves (azaz állati és növényi) maradványok, talajok és üledékek – vizsgálata ugyanolyan fontossággal bír.⁴ Mindamelllett a gazdaság- vagy társadalomtörténész számára a régészeti rekonstrukciók kifejezetten sokatmondóak lehetnek, még a preliterátus időkben is (*Vorgeschichte*). S olykor (például épp a népvándorlások korában) a régészeti kutatás még a politikatörténet számára is rendelkezik mondanivalóval (ellentétben Vásáry megállapításával, 26. old.). Az ember történelme amúgy valószínűleg a modern ember (*Homo sapiens sapiens*) kialakulásával veszi kezdetét, de tudvalevőleg csak a régészet biztosít forrást a vizsgálódásokhoz, míg az írás meg nem jelenik.⁵ Sajnos azonban az írás megjelenése sem teszi „igazibbá” a történelmet – Vásáry véleményével ellentétben –, hiszen mit kezd, mondjuk, a mykénei görög gazdasági feljegyzésekkel? Vagy az olyan területekkel, ahol önálló írásbeliség hiányában mindössze a róluk szóló tudósításokra és a régészetre hagyatkozhatunk, mint például a preszkíta- és szkíta-kori Kárpát-medence esetében (*Frühgeschichte*)? S bizony Vásáry könyve nagyjából ilyen népekről szól.

Mindez egyrészt azért bír jelentőséggel, mert Vásáry erre hivatkozva elutasítja Belső-Ázsia őstörténetének áttekintését (25.

old.: „Belső-Ázsia őskora ... kívül esik most érdeklődésünkön”), amit csak fájlni lehet – ugyanakkor mégis megteszi, hiszen a legkorábbi korszakok még javában kimerítik a *Frühgeschichte* fogalmát. E népek nem a semmiből tűnnek elő, s feltűnésük folyamatának legilletékesebbje a régészettudomány. Mellőzésével épp a kezdeteket nem érthetjük meg. Van azonban a kérdésnek még egy aspektusa, mégpedig Vásáry azon véleménye, hogy az ide irányuló régészeti kutatások fejletlenek (26. old.). Ez így, ilyen formában, mindenképp túlzás. Belső-Ázsia különböző régióiról egyre-másra jelennek meg mind az alapos részlettanulmányok, mind a komolyabb összefoglalások, elég ha Xinjiang tartomány⁶ vagy épp a Jenyiszej felső folyásának⁷ kutatási helyzetére utalok. Az természetesen más kérdés, hogy – ha már a Tarim-medencét említettük – a V. H. Mair és munkatársai kiemelt sajtófigyelmet kapott munkáiból összeálló művek⁸ fino-

⁶ Lásd főképp Chen, K. – Hiebert, F. T.: *The Late Prehistory of Xinjiang in Relation to Its Neighbors*. Journal of World Prehistory, vol. 9. (1995) 243–300.; Debaine-Francfort, C.: *Archéologie du Xinjiang des origines aux Han*. Paléorient 14. (1988) 5–29.; uő.: *Xinjiang and Northwestern China around 1100 BC. Cultural Contacts and Transmissions*. In: Eichmann, R. – Parzinger, H. (ed.): *Migration und Kulturtransfer. Der Wandel vorder- und zentralasiatischer Kulturen im Umbruch vom 2. zum 1. vorchristlichen Jahrtausend*. Bonn, 2001. 57–70.; Mei, J. – Shell, C.: *The Iron Age Cultures in Xinjiang and their Steppe Connections*. In: Boyle, K. – Renfrew, C. – Levine, M. (eds.): *Ancient interactions. East and West in Eurasia*. Cambridge, 2002. 213–234. és Thornton, Ch. O. – Schurr, Th. G.: *Genes, Language and Culture. An Example from the Tarim Basin*. Oxford Journal of Archaeology, vol. 23. (2004) 83–106., kül. 84–89.

⁷ Lásd elsősorban Vasil'ev, S. A. – Semenov, V. A.: *Prehistory of the Upper Yenisei area (Southern Siberia)*. Journal of World Prehistory, vol. 7. 1993. 213–242.

⁸ The mummified remains found in the Tarim Basin. The Journal of Indo-European Stud-

⁴ Vö. Renfrew, C. – Bahn, P.: *Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat*. Budapest, 1999. 2–3. és 6. fejezet.

⁵ Itt most szándékoltn eltekintek a sokat vitatott interdiszciplináris kutatásoktól, amikor az őstörténeti kutatásokhoz teljes joggal, ám módszertanilag kevésbé megalapozottan segítségül hívják a történeti nyelvészet, az antropológia és a genetika eszközeit.

man szólva is hullámozó színvonala⁹ nem tesz jót a Belső-Ázsiában zajló régészeti megítélésének.

A „*Kimmerek, szkíták, szarmaták*” című fejezetben (30–34. old.) sajnos számos téves adatot találunk, de ez az egyetlen ilyen fejezet. A kimmerek – bár ez egy az itthoni történetírásban régóta meggyökeredzett toposz – ugyanis nem uralták az i. e. 12–8. század között a Kárpátok és a Kaukázus közötti sziyeppét (30. old.), hiszen soha nem jártak ott. E megállapítás H. Sauter idevágó, az összes forrást – beleértve Hérodotos azon állítását, melyen a fentebbi vélekedés alapszik – kritikailag elemző munkája óta ismert, melyre Vásáry egyébként hivatkozik is.¹⁰ A kimmerek továbbá nem tartoznak az indoeurópai nyelvek thrák-phryg csoportjába (30. old.), mindenekelőtt azért nem, mert ilyen csoport nincs. A phrygök, mint közismert, nyelvileg a görögökhöz állnak a legközelebb,¹¹ s mindketten az ún. balkáni indogermán nyelvek csoportjához tartoznak,¹² az albánnal és az örménnyel együtt.

A thrákok közelebbi besorolása teljesen bizonytalan (szatem jegyei sem segítenek ezen). Szintúgy a kimmereké, bár ez általános, de nem bizonyított feltételezés szerint valamilyen iráni nyelv. A szkíták nevét már Szemerényi Oszvald megnyugtatóan tisztázta, az indoeurópai */skudó-/ 'lövő, íjász' szóból: > */skuda-/. Sőt, tegyük hozzá, egész pontosan */skuða-/, melynek a görög *skytha* és az ókori keleti *iškuza* elnevezések tökéletes átírásai.¹³

Ami a fejezet bibliográfiai részét illeti, bár tudatában vagyok annak szükségszerűen szelektív mivoltának, a kimmereknél G. Lanfranchi¹⁴ és A. Ivantchik,¹⁵ a szkíták-

schafft, Halle 18.–23. 9. 2000. s. a. (Ez utóbbi tanulmányhoz *Joachim Matzinger* [Regensburg/Jena] és *Bardhyl Demiraj* [München] professzor urak baráti szívességéből jutottam, melyet ezúton köszönök.); Hajnal, I.: *Methodische Vorbemerkungen zu einer Palaeolinguistik des Balkanraums*. In: Bammesberger, A. – Vennemann, Th. (eds.): *Languages in Prehistoric Europe*. Heidelberg, 2003. 117–146.

ies, vol. 23. (1995) 281–444.; *The Bronze Age and Early Iron Age peoples of Eastern Central Asia*. Washington, 1998.; *The Tarim Mummies. Ancient China and the Mystery of the Earliest Peoples from the West*. London, 2000.

⁹ Lásd elsősorban St. Zimmer kritikáit: *Modern Necromancy, or How to Make Mummies Speak*. *The Journal of Indo-European Studies*, vol. 26. (1998) 163–180.; [Mair 2000]. *Kratylos*, vol. 48. (2003) 79–84.

¹⁰ *Studien zum Kimmerierproblem*. Bonn, 2000.

¹¹ Vö. Neumann, G.: *Phrygisch und Griechisch*. SbÖAW 499. Wien, 1988.

¹² A fogalomhoz és részletes bizonyításhoz lásd Klingenschmitt, G.: *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*. In: Rasmussen, J. E.: In honorem Holger Pedersen. Wiesbaden, 1994. 235–251., küll. 244–245.; Matzinger, J.: [Vladimir Orel: *A Concise Historical Grammar of the Albanian Language*], *Die Sprache*, 40. (1998) 118–119.; uő.: *Phrygisch und Armenisch*. In: Meiser, G. – Hackstein, O. (Hg.): *Sprachkontakt und Sprachwandel*. Akten der XI. Fachtagung der Indogermanischen Gesell-

¹³ *Four Old Iranian Ethnic Names. Scythian – Skudra – Sogdian – Saka*. Wien, 1980. (SbÖAW 371.). A Vásáry által idézett munka előtt két évvel. A hangváltozáshoz vö. szkíta *paralatai* < *paraḍāta- < *paradāta-, vö. újavesztai *paraḍāta*- 'az élre helyezett', lásd Mayrhofer, M.: *Die awestischen Namen*. In: uő. (Hg.): *Iranisches Personennamenbuch I. Die altiranischen Namen*. Wien, 1977., 67. Nr. 245.

¹⁴ I Cimмери. Emergenza delle élites militari iraniche nel Vicino Oriente (VIII-VII sec. a. C.). Padova, 1990.

¹⁵ Les Cimmériens au Proche-Orient. OBO 127. Fribourg, 1993.; *Das Problem der ethnischen Zugehörigkeit der Kimmerier und die kimmerische Archäologie*. *Prähistorische Zeitschrift*, 72. (1997) 12–53.; *Die archäologischen Spuren der Kimmerier im Vorderen Orient und das Problem der Datierung der vor- und frühskythischen Kulturen*. In: Eichmann – Parzinger: *Migration and Kulturtransfer*, 329–342.; *Kimmerier und Skythen. Kulturhistorische und chronologische Probleme der Archäologie der osteuropäi-*

nál R. Rolle munkái¹⁶ megkerülhetetlenek. Ugyanakkor Makkay János idézett munkája¹⁷ érdemben nem tárgyalja e népeket. Általános bibliográfiai megjegyzés egyébként, hogy antik auctorok esetében – ha csak valamilyen különleges körülmény nem merül fel – a legújabb kritikai kiadásokat szokás alapul venni. Így Hérodotosnál nem egy 1927-es munkát, hanem H. B. Rosén kiadását.¹⁸

A harmadik problematikus kérdés a jüecsi-kérdés (42. old.), amit Vásáry leegyszerűsítve tárgyal, mivel – követve számos kutatót – az antik források tokhár megjelölése alapján egyenlőségjelet tesz a jüecsi és az indogermanisták által tokhárnak nevezett csoportok között. Hangsúlyozva, hogy ez nem lezárt kérdés, egyelőre N. Sims-Williams vizsgálatai magyarázzák, modellálják legjobban a rendelkezésünkre álló adatokat. A jüecsi Baktriában alapított birodalmának (melyből a kusánok kinőttek) szövegemlékei az ún. baktriai, azaz egy iráni nyelven íródtak. Ám megvizsgálva e baktriai nyelv jövevényszórétegeit, kimutatható, hogy a baktriaiaknak már jóval a jüecsi hódítás előtt Baktriában kellett élniük, mivel másképp nem lennének magyarázhatók az Akhaimenida-kori (többek között babilóni akkád és avesztai) és a görög jövevényszórétegek.¹⁹ Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a bevándorló jüecsi, nyelvüket feladván idővel beolvadtak a helyi népességbe. A jüecsi

nyelvének azonban maradt egy halvány visszfénye a baktriai néhány jövevényszavában és a kusán onomasztikonban. Ennek nyelvi elemzése kimutatta, hogy ez egy olyan, az oszétéhoz közelálló szaka nyelvjárás, mely jövevényszavak formájában a tokhárban is megragadható.²⁰ Ennek alapján Sims-Williams az invázióban résztvevő törzsek közül a jüecsiakat az asiani/asi törzssel kapcsolja össze, akiket nem melleleg sokan az oszétok őseinek is tekintenek.

Ami a kérdés könyvészetét illeti, a B. Schlerath nevével fémjelzett, idézett mű²¹ alapvetően a tokhár nyelvet vizsgálja indogermanista szemmel, minthogy ez az Indogermanische Gesellschaft egyik ülésének aktája, ennek megfelelően a Belső-Ázsia történetét kutatók számára vajmi kevés adatot tartalmaz.²² Az ettől pontosvevővel elválasztva, önállóan feltüntetett „*Tocharian and Indo-European Studies. Supplementary Series vol. 4.*” pedig nem önálló munka, hanem az előbbi alcíme. A „*Tocharian and Indo-European Studies*”, vagyis a *TIES* pedig egy 1987 óta kiadott indogermanisztikai szakfolyóirat, vajmi csekély információval a Belső-Ázsiát kutató történetek számára.

Végül a negyedik problémakör a hunok. Vásáry szerint – E. A. Thompsont követve (a később említendő magyar kiadásban

schen Steppen und Kaukasiens in vor- und frühskythischer Zeit. Moszkva–Mainz, 2001.

¹⁶ *The World of the Scythians.* Berkeley–Los Angeles, 1989.; *Skythen. Der Neue Pauly*, Bd. 11. 2001. Sp. 644–654, mindkettő további bőséges irodalommal.

¹⁷ *Az indoeurópai nyelvű népek őstörténete.* Budapest, 1998.

¹⁸ *Herodoti Historiae.* Stuttgart, 1987–1997.

¹⁹ Lásd Sims – Williams, N.: *Ancient Afghanistan and its invaders. Linguistic evidence from the Bactrian documents and inscriptions.* In: uő (ed.): *Indo-Iranian Languages and Peoples.* Proceedings of the British Academy, vol. 116. Oxford, 2002. 227–229.

²⁰ Sims – Williams: *Ancient Afghanistan*, 229–230., 236–240.; vö. Pinault, G.-J.: *Tocharian and Indo-Iranian: relations between two linguistic areas.* In: Sims-Williams: *Indo-Iranian Languages*, 245–248. Ez a magyarázata azoknak a nyelvi jelenségeknek, melyek alapján a korai kutatás egy híres elmélete úgy vélte, hogy bizonyítékot talált a jüecsi és tokhárok nyelvi összetartozására.

²¹ *Tocharisch. Akten der Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft*, Berlin, September 1990. Reykjavík, 1994.

²² Kivéve talán az altáji – korai tokhár érintkezések elméletének nyelvészeti kritikáját: Reinhart, J.: *Die tocharischen Entlehnungen im Altaischen und die Chronologie der tocharischen Lautgesetze.* In: Schlerath: *Tocharisch*, 73–92.

2003: 63. old.) – Aëtius ismeretlen okból hangolja a hunokat a burgundok ellen (57. old.) Gundahar híres veresége (436/437) előtt. Bóna István azonban erre a következő, mára már általánosan elfogadott magyarázatot adja (Vásáry erre munkára szintén hivatkozik):²³ e korban a hunok mint a nyugatrómaiak szövetségesei tevékenykedtek, s ennek keretében Aëtius, többek között Gallia katonai főparancsnoka, hosszú éveken át arra törekedett, hogy hun segédcsapatokkal tisztítsa meg Galliát azon germán csoportoktól, amelyek nem voltak hajlandók elismerni Róma fennhatóságát (vizigótok, 425–7; ripuári frankok, 428; burgundok, 429/30; vizigótok, 437–9).²⁴ Vásáry a hun társadalom elemzésekor átveszi azt a Thompsonra visszamenő álláspontot, amely Ammianus Marcellinus egy szöveghelyének (31, 2, 7.) szó szerinti értelmezésén alapul, s csak háborúk idejére választott, nem örökletes katonai vezetőkről beszél (57. old.); figyelmen kívül hagyva, hogy ez az álláspont igen heves régészeti, filológiai és antropológiai kritikát s cáfolatot kapott, nem utolsósorban azért, hogy a szöveghelyről kimutatták annak toposz mivoltát.²⁵ A hun királyi intézmény még bizonyára sokáig vita tárgya lesz, de megjegyzendő, Schäfer Tibor alapos forráselemzéssel kimutatta, hogy a hun királyok alapvetően egyeduralmúak voltak, Ruga és Oktar együttralkodása (Mund-

zsukról nem is beszélve) pusztá feltevés (56. old.).²⁶ Ugyanezen tanulmány elemzése cáfolja Vásáry azon állítását, hogy Attila abszolút egyeduralmú lett volna (59. old.).²⁷ A hun bibliográfiánál megjegyzendő, hogy Jordanes Geticájának van új magyar fordítása;²⁸ E. A. Thompson klasszikus munkáját is átültették magyarra;²⁹ a hunok nyelvénél pedig fontos lett volna idézni G. Doerfer tanulmányát, módszertani elemzései miatt.³⁰

Végezetül néhány apróság. Vásáry helyesen utal arra, hogy a nomadizmus a neolitikumban alakult ki, és a bronzkor folyamán terjed el (20. old.), ám ennek fényében az a megállapítása, hogy a nomadizmust a hiungnuknál mintegy létrejöttében, kialakulásában tanulmányozhatjuk (37. old.), időrendi okok miatt téves. A hiungnuk még csak nem is az első nomád nép, amelyet a forrásaink jellemeznek, hiszen a szkíták időben megelőzik őket. A rangnév nem major domo, hanem major domus (104. old.); a római szeldzsukoknál az alapítót (magyarosan) Kilidzs Arszlannak és nem Kizil-Arszlannak hívták (116. old.).³¹ Az 5. sz. vége a szlávok Kárpát-medencei megjelenésére biztosan téves (135. old.).³² Az 5.

²⁶ Schäfer T.: *A hun királyi intézmény és hatalom*. In: Márton Alfréd (szerk.): *A Kárpát-medence és a steppe*. MÓK 14. Budapest, 2001. 19–23. Vásáry természetesen hivatkozik rá.

²⁷ Schäfer: *A hun királyi intézmény*, 23–26., vö. Schäffer: *A hun birodalom felbomlása*, 27–28.

²⁸ *Jordanes: Getica. A gótok eredete és tettei*. Ford. a PTE Ókortörténeti és Régészeti Tanárszékének hallgatói munkaközössége Kiss Magdolna vezetésével. Pécs, 2000., 2002.

²⁹ *A hunok*. Ford. Felföldi Szabolcs. Szeged, 2003.

³⁰ *Zur Sprache der Hunnen*. Central Asiatic Journal, vol. 17. (1973) 1–50.

³¹ Bosworth, C. E.: *Saldjūkids*. In: *The Encyclopaedia of Islam VIII*. Leiden, 1995. 948. (2. kiadás)

³² Szétvándorlásuk rövid összefoglalásához irodalommal lásd H. Tóth Imre – Takács Miklós: *Szlávok*. In: Kristó Gy. (főszerk.): *Korai*

²³ Bóna I.: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest, 1993. 48–51.

²⁴ Az érvelés csírája már Váczy Péternél megtalálható: *A hunok Európában*. In: Németh Gy. (szerk.): *Attila és hunjai*. Budapest, 1940. (reprint: uo., 1986., 1996.) 85–89. (Vásáry erre is hivatkozik).

²⁵ Lásd Schäfer T.: *A hun birodalom felbomlása*. In: Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs (szerk.): *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. MÓK 15. Budapest, 2001. 26. részletes irodalommal; a toposzokra Richter, W.: *Die Darstellung der Hunnen bei Ammianus Marcellinus* (31,2,1–11). *Historia*, 23. évf. (1974) 343–377.; vö. még Bóna: *A hunok és nagykirályaik*, 27. – Vásáry Bónát és Schäfert idézi.

sz. végén nem települhettek be kisebb bolgár csoportok a Kárpát-medencébe (136. old.), mivel az első biztos adat itt élő bolgár népességre csak 631-ből való.³³ Szádeczky-Kardoss Samu az avar történelem forrásait a kezdetektől a 9. századig összeállító munkájának³⁴ a hasonló című, korábban megjelent munka³⁵ az első fele, ezért önállóan feltüntetni szükségtelen (137–138. old.). Ami pedig általában a bibliográfiákat illeti, mint utaltam rá, ezek szükségszerűen válogatások, ahol azonban az alapműveknek nem szabad kimaradniuk. Ugyanakkor hiányzik a kazár szakirodalomból (143. old.) P. B. Golden munkája,³⁶ illetve Róna-Tas András tanulmányai a népnév eredetéről,³⁷ ez utóbbiak igen fontosak a nyelvi besorolás tekintetében, bár Vásáry szerint mindmáig nem

született erre megnyugtató magyarázat (138. old.). A heftalita-kérdéskörhöz nagyon fontos Fr. Grenet tanulmánya.³⁸ Az általános bibliográfiai bevezetőben pedig Richard N. Frye összefoglalását³⁹ s a roppant értékes, már a világhálón is elérhető *Encyclopaedia Iranica*⁴⁰ sorozatát lett volna még érdemes megemlíteni.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Vásáry könyve magas színvonalú, megkerülhetetlen kézikönyv – s nem mellékesen érdekes, olvasmányos mű –, amelyet szerzője, reméljük, továbbra is ilyen ügyességgel fog csiszolgatni.

SIMON ZSOLT

Magyar Történeti Lexikon (9–14. század). Budapest, 1994. 647–649. (a továbbiakban: KMTL).

³³ Zimonyi I.: *Bolgár-törökök*. In: KMTL 118.

³⁴ *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. MÓK 12. Budapest, 1998.

³⁵ *Az avar történelem forrásai I*. MÓK 5. Szeged, 1992.

³⁶ *Khazar Studies. An historico-philological inquiry into the origins of the Khazars I–II*. Budapest, 1980.

³⁷ *A kazár népnévről*. Nyelvtudományi Közlemények, 84. évf. (1982) 349–380.; Újabb adatok a kazár népnév történetéhez. Nyelvtudományi Közlemények, 85. évf. (1983) 126–133.

---

³⁸ *Regional interactions in Central Asia and Northwest India in the Kidarite and Hephthalite periods*. In: Sims-Williams: *Indo-Iranian Languages*, 203–224.

³⁹ *The Heritage of Central Asia*. Princeton, 1996.

⁴⁰ www.iranica.com vagy www.encyclopaedia-iranica.com